

HOMOKI-NAGY MÁRIA

Gondolatok a parasztpolgár tulajdon- és birtokviszonyairól a 18-19. században Szentesen

Ha a késő feudális kor társadalmi-gazdasági helyzetét akarjuk vizsgálni, kiváló forrást jelentenek a végrendeletek, az adás-vételi szerződések, vagyonelektárak, s nem utolsósorban a dicális összeírások. Ezen források adataiból a polgárosodás jegyei is megfigyelhetők, és a társadalmon belül lezajló változások is nyomkövethetők. A 18. századot vizsgálva, hajlamosak vagyunk arra, hogy a török elleni felszabadító harcokat követve teljesen új korszaként elemezzük a hazai feudalizmus utolsó másfél század esztendejét. A társadalmi mozgásokat figyelve azonban megállapíthatjuk, hogy a gyökerek visszanyúlnak a korábbi századokra, a falupusztásodás képletessé válása mellett e néhány megmaradt mezőváros átmentette az életet a jogi hagyományokkal együtt a boldogabb korokra. Éppen a hódítás következtében az alföldi mezővárosok jobbágy-parasztsága a korábbinál is nagyobb mértékű szabadságra tett szert: A török elől elmenekültek a mezővárosok földesurai, elköltöztek a vármegyei önkormányzatok is, s bár jogilag a hódoltság korában is földesúri hatalom alatt álltak a városok; de a hatalmi viszonyból következő jogukat a földesurak már nem tudták érvényesíteni. A jobbágy számára oly fontos személyes szabadság, mely elsődlegesen a szabad költözködési jogban nyilvánult meg, akadálytalanul érvényesült. A terhek másik csoportja, az ún. dologi szolgáltatások sem sújtották oly mértékben a parasztságot, mint a megelőző évszázadokban. Nem volt senki, aki a robotot vagy a kilenced fizetését kikényszeríthette volna. Természetesen a török, mint hódító itt volt, fizetni kellett az általa megkövetelt adót, rablóhadjárataik elől menekülni kellett, mégis egyes alföldi mezővárosok fennmaradtak, s a későbbi fejlődés alapját jelentették. Voltak olyan települések is, melyek a hódítás miatt kiürültek, elpusztultak, s vagy újjá kellett telepíteni az 1700-as években, vagy soha többé nem tértek vissza lakosai. Ám az újjáéledő városok lakosai megélt szabadságukat már nem tudták elfelejteni, s igyekeztek azt megtartani, s ha lehetett bővíteni annak körét. Ilyen volt az alföldi mezővárosok körül Szentés, Makó, Hódmezővásárhely, Nagykörs, Cegléd.

Szentés, bár sokat szenvedett a török hódítóktól, a Kurca mocsarai védelmet nyújtottak a jobbágyoknak, s a város túlélte a török pusztítást. A törökök kivonulása után újult erővel láttak hozzá a föld megműveléséhez, és az 1715. évi országos összeírás adatai szerint már 228 család élt Szentesen, melyből 119 telkes jobbágy, 58 házas és 51 házatlan szellérnek minősült. 1740-ben már 194 telkes jobbágy családot és 35 házas szellért írtak össze, az urbárium kiadása után és gyakorlati végrehajtását

követően, 1774-ben 619 telkes jobbágyot, 333 házas zsellért és 384 házatlan zsellért tüntettek fel a dicalis jegyzékben.¹

A számadatok a város gyors fejlődését tükrözik. Az 1715. évi és az ezt kiegészítő 1720. évi országos összeírás adatai azt is jelzik, hogy a jobbágyok elsődlegesen urbáriális földet műveltek meg, annyit, amennyihez elegendő állattal rendelkeztek. Egyik összeírás sem jelzi, hogy irtásföldön gazdálkodtak volna a szentesiek. Az 1715. évi összeírás szerint Szentesen szőlőműveléssel nem foglalkoztak. Az 1720. évi adatok szerint kiegészítő foglalkozásként a szőlőművelés is megjelenik, de túl nagy jelentőséggel a parasztok életében még nem játszhatott, hiszen egy-két kapás szőlőföldet tüntettek csak fel, s mindössze egy jobbágy rendelkezett négy, négy család pedig három kapás szőlőfölddel.

1719-ben Harruckern János György, mint volt udvari hadseregszállító, adományként kapta Szentés város területét és a hozzá tartozó földeket, 1723-tól teljes jogú birtokosa is lett ennek a területnek.² Harruckern jó ura lesz a városnak. A fejlődésnek indult várost kedvezményekkel is igyekeznek segíteni. Vallásszabadságot biztosít a lakosoknak, amely a református hitű Szentés városa számára különösen fontos. Három országos vásár tartását eszközli ki az uralkodótól, s 1724-től kezdve időről-időre szerződést köt a várossal a földesúri szolgáltatások teljesítését illetően. Ugyanakkor, hogy elegendő szántó illetve legelő álljon a parasztok rendelkezésére, évente haszonbéres szerződést köt a várossal. Mindezen kedvezményeket kiegészítette az a jogosultság, hogy Szentés városának régi és újonnan letelepült lakói szabadmenetelű jogállásukat továbbra is megtartották.

Mindez azt jelentette, hogy a jobbágyok Szentés város határain belül ugyanazt a szabad életet éltek, amely a 17. században is jellemző volt.

Az 1720. évi összeírás szerint 232 jobbágy közül 117 szabadmenetelű volt, és a 46 zsellér is szabadon költözhetett.³ Ez a szabadság időnként megközelítette a szabad királyi városok polgárságának szabadságát, mert a szentesi parasztság 1719. után is sajátjának tekintette házáat a hozzá tartozó gazdasági udvarral, a szőlővel, a mezei kerttel együtt: "nem vették figyelembe, hogy a belső fundusnak és a rajta épült háznak apportientája a külső telek. A városon belül mindent szabad polgári birtokként kezeltek, a határbeli akol, szőlő és mezei kert szintén szabad adásvétel tárgya volt."⁴ Ez a gyakorlat nem volt egyedülálló, hiszen az Alföld más mezővárosaiban is hasonló helyzetét jól tükrözik az Urbárium bevezetése előtt, Mária Terézia által kiadott kérdésekre a szentesi jobbágyok által adatott válaszok. "Soha sem volt semminemű Urbarium sem pedig jobbágyi kötelesség még ekkoráig senkitől be nem hoztatott, hanem contractusok szerint voltunk és tartattunk, úgy hogy most élő ember köztünk nem találtatik, aki Földesúrnak tett robotarul vagy más egyéb bizonyos jobbágyi kötelességről emlékeznek."⁶

¹ Csongrád megyei Levéltár Szentési Fiókleveletár (Cs.m.L. Sz.L.) 41. IV. 1.b. 308; IV. 1.g. 11.; IV. 1.g.

16.

² Sima László: Szentés város története; Zsilinszky Mihály: Csongrád vármegye története; Bartha László: A szentesi örökvaltság története.

³ Cs.m.L. Sz.L. XV. 41. IV. 1.g. 26.

⁴ Bartha L.: A szentesi örökvaltság...

⁵ Majláth J. - Márkus: Egy alföldi civisváros kialakulása Nagykörösön. Századok: 1943.

⁶ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. d. 1768.

Megváltozott a helyzet az 1767. évi Urbáriumot követően. Az eddig szabadon használt földet telkekké kellett kimérni, s az így meghatározott urbarialis föld után kellett dologi szolgáltatásokat teljesíteni. A szentesi szántókat a földmérő bizottság I. osztályának minősítette, s először egy egész jobbágytelek nagyságát 28 hold szántóban és 8 hold legelőben állapította meg. A város megóvta ezt a rendelkezést, s a Helytartótanács vélemény alapján 1772-ben egy egész urbáriális telket 56 holdban határoztak meg, amely 38 hold szántóból és 22 hold legelőből állt.⁷ Az új osztásnak megfelelően 522 telkes gazda élt Szentesen, melyből mindössze 14 gazda rendelkezett egy egész vagy annál nagyobb telekkel, 86 jobbágy birt fél vagy valamivel nagyobb telket, a többi ennél kevesebb szántóval rendelkezett.⁸ Ezen kívül 344 házas és 296 házatlan zsellért tartottak számon, akik közül 62 személy iparos volt.⁹

Az Urbárium bevezetésével a zsellérség előtt lezárult a földszerzés lehetősége. A telkek kiosztásával nem volt mód új területet igényelni a földesúrtól. Ez az összeírás azt bizonyítja, hogy elenyésző a száma az egész telkes jobbágyoknak, azaz ha más forrásokat nem vizsgálnánk, azt mondhatnánk, hogy minden kedvezmény ellenére ennek a mezővárosnak szegények a lakosai. Az 1775-ben bekövetkezett új osztásnak köszönhetően megnövekedett a telekkel bíró jobbágyok száma, ugyanakkor a dicális jegyzékekben szereplő szőlő összeírások, a végrendeletekben feltüntetett mezei kertek léte bizonyítja, hogy a jobbágy-paraszságnak a szántó művelésén kívül más megélhetési lehetősége is volt, bár Szentesen a szőlő és kertművelés sohasem volt olyan jelentős, mint a szomszédos városokban, Csongrádon és Vásárhelyen vagy Makón. A Harruckern család lehetővé tette, hogy a város lakossága saját szorgalma révén gyarapodjon, s az irtásföldeken szőlőt és kertet műveljen. Megváltozott a helyzet, amikor házasságkötés és öröklés útján Szentes a Károlyi család birtokába került. A Károlyi-uradalom központja már nem Szentes volt, az új földesúrnak pedig az volt az alapvető törekvése, hogy birtokai után törvény szerint neki járó jövedelmeket beszedje és tudomására hozza a jobbágyoknak, hogy érvényesíteni kívánja tulajdonosi jogait. Ezért jelent meg 1794-ben az az uradalmi utasítás, amely megtiltotta a jobbágytelkek eladását, cseréjét, felaprózását, mely utóbbit végrendeletben sem lehetett megtenni.¹⁰

Ez a földesúri intézkedés azt bizonyítja, hogy a földesúr az uralkodótól adományba kapott és öröklés révén megszerzett birtokot saját tulajdonaként kezelte, és a jobbágy-paraszság korábban kivívott rendelkezési jogát meg akarta szüntetni; sőt következetesen élni kívánt azzal a jogával, hogy ő jelölje ki a jobbágy gyermekei közül azt, akit legalkalmasabbnak talál a föld megművelésére, s az ezután járó szolgáltatások teljesítésére. Ezért született meg 1816-ban az a földesúri utasítás, mely szerint "a colonialis fundusokról szóló testamentumok ezideig a földesúri törvényszélen soha nem publicáltak, most publicaltasson ki, ez értetődően úgy a nemesek valamint nemteleneke, hogy az Uraság, a maga *törvényes földesúri jussára* felvigyázhasson".¹¹ Ha ez az akarat érvényesült volna, akkor a mintegy évszázad alatt kivívott és gyakorolt jogok teljes elvesztését jelentette volna. De éppen ez a szabadság tette lehetővé, hogy a város szembezálljon földesúrával, s megkísérelje vélt jogainak további érvényesítését. Természetesen nem látványos harc folyt a két fél között, inkább "csendes kötélhúzás":

---

⁷ Bartha L.: A szentesi örökváltság...

⁸ Hasonló arányok voltak Hódmezővásárhelyen is. *Tárkány Szűcs* Ernő: Vásárhelyi testamentumok.

⁹ Cs.m.L. Sz.L. XV. 41. IV. 1.f. 31.; V. 106. 19. doboz; V. 102. d.

¹⁰ Bartha L.: A szentesi örökváltság...

¹¹ Cs.M.L. Sz.L. V.102. d. 190/1816.

ki, hogyan tudja érvényesíteni akaratát, s mikor kénytelen engedni a másik. Ennek a történeti háttérnek az ismeretében tudjuk a jobbágyi végrendeleteknek a tartalmát igazán értékelni, kiegészítve és megerősítve az ott szerzett ismereteinket az egyezséglevelekkel, adásvételi és csere szerződésekkel.

A jobbágyok vagyonát, amelyről élők között és haláluk esetére rendelkeztek, ingó és ingatlan vagyontárgyak képezték. A vagyoni helyzet megítélése szempontjából az ingatlanok volt nagyobb jelentősége. Milyen ingatlan javak állhattak a parasztság rendelkezésére? Az urbáriális telek, a belső telken épült ház, a külső telken épített szállás, amelyből később a tanya kifejlődött, szőlőföld, mezei kert, száraz- és vízimalom. Az ingóságok közül a legjelentősebb az állatállomány, ha szőlővel rendelkezett a paraszt, a szőlő műveléséhez és a bor készítéséhez szükséges eszközök, valamint a pénz.

A jobbágy javai jogi megítélésüket tekintve lehetnek ősi, szerzett, illetve a házastársak által a házasság fennállta alatt visszerhesen szerzett ún. közszerzeményi vagyon. Ezekről a javakról a szokásjog szabályai szerint intézkedhetett. Ősi vagyonát egyenlő arányban gyermekei között kellett felosztania. A közszerzeményi vagyonnak csak a feléről rendelkezhetett, míg szerzett vagyonáról szabadon intézkedhetett.¹²

a) Ház

A végrendeletek tanúsága szerint a vagyon felsorolásában első helyet a *lakóház* foglalta el. A ház a belső telken épült fel, melyhez melléképületek tartoztak elsősorban állatok tartására. A belső telek az urbáriális telek részét alkotta, s ezért a földesúr tulajdonát képezte, ahogy azt a Hármaskönyv III. 30. megfogalmazta: "a parasztnak munkája bérének és jutalmán kívül, az ő ura földjeiben semmi örökös joga nincs; hanem az egész föld tulajdona a földesúrra néz és azt illeti".¹³ Éppen ezen szabály alapján, miután a házat a jobbágy saját erejéből építette fel, mint építmény a jobbágy tulajdonát képezte. A ház, a dolog természeténél fogva elválaszthatatlan a földtől, így amikor a jobbágy joga van rendelkeznie házáról, a belső telekről is intézkedik. A házat a Szentesen is élő szokás alapján annak a gyereknek hagyták, aki a szüleit öreg korukban is ápolta: "az ház és szállásbeli örökségemet ... mostan is vélem egy kenyéren lévő Kálmán József édesfiamnak hagyom."¹⁴ "János fiamat, minthogy öreg napjaimban egyenest ő táplált, gondomat viselte és mert édesanyját megbecsült, mindennéven nevezendő vagyonaimban mint keresett javaimban egyenest örökösitem, ideértvén városi házam."¹⁵

Ha a gyerek már nem élt, ugyanezen okból az unokák is örökölhették az atyai házat: "Van ezen házam a 3. tizedben, hozzá tartozandó épületekkel, melyet mostanában vettem 190 Ft-ért; azt a vélemlakó és hűséges gondomat viselő István és János unokáimnak egyenlő jussal hagyom."¹⁶

Ezek a rendelkezések akkor történhettek, amikor az örökhagyó életében szerezte a házat, ahogy a fentebb idézett szövegben is olvasható, vagy ahogy Bognár Mihály

¹² Frank Ignác: A közigazgatás törvénye Magyarhonban.

¹³ Werbőczy: Hármaskönyv.

¹⁴ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. k. végrendeletek 1802.

¹⁵ Cs.m.L. Sz.L. Úriszéki iratok 63/1844.

¹⁶ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. 1814. végrendeletek.

1821-ben írta: "vagyon ezen Házam, melyet tulajdon magam szerzeményéből vettem."¹⁷

Czakó Ferenc is hasonlóképpen intézkedik 1838-ban: "3 fertály házhely örök földemet két kisebb fiaim Jánosnak és Antalnak egyenlő osztály szerént hagyom és testáлом, annyival is inkább, amennyiben a fentebb érintett földemet tulajdon szerzeményes pénzemen Török János nevezetűtől vettem."¹⁸ De ha egy gyermeknek juttatják a házat, annak testvéreit ki kell elégtíteni. Vagy az örök részébe hasonló értékű, de más ingatlant számítanak be, vagy azonos értékű házhelyet kell biztosítani a számukra. Ha nincs elegendő vagyon az egyenlő osztályra illetve házhely vásárlására, akkor az örök hagyók gyakran végrendeletükben megosztják a belső telket azért, hogy házhelyet biztosíthassanak gyermekeiknek: "3 fertály fábíáni földért ezen házamat melyben most lakom én cseréltem el, melyekhez képest ezen házat hagyom Mihály fiamnak és néhai István fiamtól életben lévő egy fiu és két leányainak úgy, hogy felében Mihály fiam, másfelében István fiam fia és leányai örökösödjenek."¹⁹

"Házamat Mihály fiam birtokába hagyom, az udvaromon fele részével, pincével, és két kő veremmel, becsüsökkel az épületet megbecsültetni, a becsár fele részéig az udvar másik felén János testvérejmek tartozik házat építeni, a pince helyett pedig két kő vermet János részére csináltatni."²⁰ A házat nemcsak a gyerekek vagy unokák örökölhették, hanem nagyon gyakran az özvegyen maradt feleségnek hagyták. "Feleségem Kéri Mária még él és még nevemet viseli azon háznak melyben lakom szabadon és háborítatlan használatába maradjon."²¹ Az ilyen és ehhez hasonló rendelkezésekkel az özvegyen maradt feleségek ellátását, azaz az *özvegyi jogot* is érvényesítették. Ha kiskorú gyermekek maradtak az örök hagyó apa halála után, az ő felnevelésük biztosítására is az anyának, mint gyámnak a használatára rendelték a házat.

Ha a házat szülőktől örökölték, azaz ősinek minősült, az ősiség szabályai szerint egyenlően osztották, vagy ahogy Antal István rendelte: "házam ősi lévén, annak elrendelését a törvényre bízom."²² A belső telekkel és a rajta épült házzal való szabad rendelkezést az adásvételi szerződések is igazolják. "Fazekas Márton megvette özv. Ferenczi Mihályné házát örök áron, sem férfi sem leányágon lévő gyermekei ellene nem szólván."²³ "Batsó János maga jótetszéséből eladta az Városon lévő Házát, minden azon Háznál található épületekkel együtt Török Jánosnak."²⁴ Hasonló rendelkezésekről olvashatunk a városi tanács jegyzőkönyveiben: "Vas Sándor házát eladta Demeter Istvánnak, maga pedig Aradra ment."²⁵

A végrendeletekben és szerződésekben is rendelkeztek tehát Szentes paraszt lakói házaikról. Miután a 18. században szabadabban éltek és Harruckern János igyekezett megnyerni jobbágyait, a városi ház és ezzel összefüggésben a belső telek ténylegesen a jobbágyok szabad tulajdonává vált, a tulajdonnak abban a klasszikus értelmében, hogy a jobbágyok beírhatták, használhatták és rendelkezhetek vele

---

¹⁷ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. 1821.

¹⁸ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. 1838.

¹⁹ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. 1842.

²⁰ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. 1837.

²¹ Cs.m.L. Sz.L. Úriszéki iratok 106/1843.

²² Cs.m.L. Sz.L. V. 102. 1825.

²³ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. 0.1. 1781.

²⁴ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. 0.1. 1792.

²⁵ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. 1802.

életükben és haláluk esetére egyaránt. Ennek a kialakuló szabad polgári tulajdonnak a továbbfejlődését akarta a Károlyi földesúr megakadályozni, amikor 1794-ben megtiltotta a belső telek felosztását, és engedélyhez kötötte a ház eladását, mondván, csak annak lehet eladni, aki teljesíti utána a földesúri szolgáltatásokat.

Amikor a belső telek megosztásáról van szó, érdemes megnézni, hogy 1770-ben a külső telekkel is rendelkező jobbágyok, milyen nagyságú belső telekkel rendelkeztek? A telkes jobbágyok 61,6 %-a 1/8 nagyságú belső telket bírt, 21 % bírt 1/4 belső telket, és csak 3,4 % tart a kezén fél belső telket. Az egy egész belső telekkel rendelkezők száma elenyésző.²⁶

A földesúri utasítás ellenére ez a megszorító intézkedés nem érvényesült, mert a végrendeletekből világosan kitűnik, hogy a 19. században továbbra is megosztották a belső telket, és sem a szerződések, sem a végrendeletek nem tükrözik, hogy a földesúr engedélyét ezen intézkedéseikhez a jobbágyok megkérték volna. Kizárólag a szokásjogi szabályokra ügyeltek, azaz az örökösök megnevezésénél igyekeztek ügyelni a ház ősi, szerzett vagy közszerzeményi jellegére, s ennek értelmében az öröklési jogi szabályokat betartották. Ez nem jelenti azt, hogy a végrendeletből kimaradt örökösök ne támadták volna meg a végrendeleteket, s ne kísérelték volna meg azokat hatálytalanítani.

b) Szántóföld

Az urbáriális telek másik jelentős része a szántóföld. Az Urbárium hatályba léptetése előtt Szentés város lakossága közösen használta a várost körülölelő szántókat, s a legelőváltó gazdálkodásnak megfelelően a rendelkezésre álló földnek csak egy részét művelték meg, majd ha az kimerült, újabb terület művelésébe fogtak. Az Urbáriumot követően 1772-ben, majd pedig 1775-ben az addig használt szántóterületet mérték szét jobbágytelkekre, s mindenki akkora mennyiségű külső telket kapott, amennyit épp akkor művelt. A telkek kimerésével, ahogy azt a fentebbiekben már kifejtettem, lezárult a lehetősége annak, hogy urbáriális telekre szert tegyen valaki, illetve meglévő szántójának területét megnövelje. A telekmegosztást tükröző táblázatban közölt adatok bizonyítják, hogy 1772. után jelentősebb telekátrendezésre került sor, s a telekviszonyok kb. az 1780-as évekre stabilizálódtak. Az egyes családokon belül éppen az öröklésnek köszönhetően történtek változások, de a telkes jobbágyok összességét nézve százalékos arányban 1848-ig lényeges változás nem következik be. A kettő vagy annál több telekkel bíró családok száma 1830-as évektől csökken. 1772 után csak öröklessel vagy földesúri engedélyhez kötött vásárlással szerezhetett valaki magának szántóföldet. Ugyanakkor Szentésen lehetőség nyílt arra, hogy a lakosság a földesúrtól *haszonbérbe* vegyen földet, melynek nagysága gyakran meghaladta a használatukban lévő urbáriális telek nagyságát, s ezen bérelt földekről végrendeletekben is említést tesznek, sőt az örökhagyó helyébe lépő bérlőt is kijelölték. Ezzel lehetővé vált, hogy anyagilag a jobbágyok jobb helyzetbe kerülhessenek.

Miután az úrbéri telek a földesúr tulajdonát képezte, arról érvényesen végrendelkezni nem lehetett. Ezt a szabályt a szentesi parasztság nem tartotta be, s a végrendeletek szövegében a második helyen mindig arról tettek említést, van-e használatukban föld vagy sem, s annak további művelését hogy képzelik el. Az

---

²⁶ Cs.m.L. Sz.L. XV. 41. IV. 1.f. 30. 1770.

urbáriális telekről szóló rendelkezéseknél figyelemre méltó, hogy rend szerint a végrendelezők a "Méltóságos Uraság kegyelmességéből" bírt földről intézkednek, de ezen túlmenően különbséget tesznek, hogy örökölt birtokról vagy szerzett vagyonról van-e szó, azaz mintegy felső megerősítésként értékelik a földesúri jóváhagyást, a hétköznapi életben viszont erről a birtokról szabadon rendelkeznek. A jobbágy-paraszttság a használati jogot igyekezett minél szélesebbre terjeszteni, amit jelzett az a gyakorlat is, hogy az ún. szállásföldeken, azaz a szántókon istállót, szállási épület-tanyát, kutat épített a használó, s ezeket az építményeket a városi házhoz hasonlóan, mint saját munkájának eredményeit örökíthette, rendelkezhetett vele. Ezek elválaszthatatlanok lettek a földtől, de *nem osztoztak a föld jogi helyzetében*, azaz nem kerültek földesúri tulajdonba. Éppen fordítva következett be, a föld osztozott az építmények sorsában, azaz örökíthetővé vált, megosztható lett, szerzett és ősi vagyonként egyaránt szerepelhetett. Természetesen érvényesült az a szabály, hogy kizárólag az használhatja az urbáriális telket, aki képes annak megművelésére és teljesíti az ezután járó dologi terheket. Ezen túlmenően a földesúr mégsem szólt bele az urbáriális telkek használatába.

A földesúri tulajdonjog inkább a telkek adásvételénél mutatkozott meg, amikor a szerződő feleknek jegyzőkönyvbe kellett iktatni szerződésüket, s ezt földesúri jóváhagyással kellett megerősíteni. De a jobbágy-paraszttság tudatában még sem az élt, hogy ő *csak* használója az adott teleknek. Erre kitűnő példa ör. Kovács István végrendelete: "igaz ugyan, hogy *atyám által bírt földből* 1 és 1/2 fertály földet bírok, de ezt is a Méltóságos földesuraság kegyességéből és különös engedelmeiből, ennél fogva ezen földem valamint még 1 fertály ezenkívül lévő, összesen tehát 2 1/2 fertály váltság és 1 kötél félannyi haszonbéres földem, az *én tulajdon szorgalmammal szerzett keresményem*."²⁷ Az örökgyó bár elismeri a földesúri engedélyt, mégis saját szerzett vagyonának tekinti a szántót, s ekként rendelkezik róla. Másként jellemzi a használatában lévő földet Koncz Erzsébet: "néhai férjem Böszörményi István, ezelőtt mintegy 20 évvel elhalálozván, akkori vagyonaink 2 és 1/2 fertály urbáriális és 2 fertály fábiáni haszonbéres földből állottak. Az urbáriális föld ipamról maradt 3 fertály földről elcserélődött. A kitett 2 1/2 fertály földet, férjem halála után Méltóságos Uraság nevére íratta."²⁸ Itt ugyan elrejtve ősi vagyon említése történik, amikor az anya, az apósáról maradt földet említi, s melyet a most örökség tárgyát képező szántóföldre cseréltek. Az az általános szokásjogi normának felel meg, hogy az anyára bízzák a vagyon kezelését, ha kiskorú gyermekei vannak, mert ha az apa másként nem rendelkezett, az anya minősült gyermekei gyámjának, s mint gyám köteles gondoskodni gyerekei felneveléséről, s esetleges örökségükről. Az adott esetben az anya még az ősi vagyon szabályainak megfelelően is rendelkezett a kezeire bízott javakról, amikor Mihály fiának és István fiától életben maradt gyerekei között osztotta szét az urbáriális telket.

Óvatosan fogalmaz 1828-ban Sebesi András, amikor azt írja, hogy "János és Gergely vélem együtt lakó fiaim az egy urbáriális sessio földű tanyámat a Méltóságos földesuraság *reménylett* engedelmeivel nevezett fiaimnak egyenlő osztállyal kellő örökségül hagyom."²⁹

---

²⁷ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. 1842.

²⁸ Cs.m.L. Sz.L. V. 102.

²⁹ Cs.m.L. Sz.L. V. 102.

Mácsai Ferencné végrendeletében inkább a szerzés a hangsúlyos, nem pedig az engedély: "A Méltóságos Földesuraság kegyes engedelme mellett *magam által szerzett* 23 ölből álló földből 15 ölet hagyok Ferenc fiamnak 8 ölet pedig Bognár Mihály vőmnek."³⁰ Talán Kovács Erzsébet fogalmaztatja meg a szokásjogi normáknak leginkább megfelelő módon végakarátát, amikor úgy rendelkezik, hogy "1 sessió és 2/8 rész *urbáriális földnek hasznávétele*t és azon lévő tanyai épületeket két fiamnak rendelem."³¹ Itt fejeződik ki egyedül, hogy a földnek csak használói a jobbágyok, míg a reá épített épületek tulajdonjogával is rendelkeznek.

Más jobbágyok elfelejtik megemlíteni a földesúr jogosultságát, sőt kifejezett ősi vagyonról beszélnek: "boldogult *őseimről* maradt ... fél sessio úrbáriális föld, szinte *magam keresménye* fél sessio ugyan úrbáriális, amely egy sessio földet négy fiam és magam között öt részekre osztván."³²

Hasonlóan fogalmaz Kutas Mihály, amikor azt mondja: "vannak részint ősi részint tulajdon szorgalmam által szerzett vagyonaim, úgymint ház, ecseri részen egy házhely és 3/8 szántóföld és fábiáni haszonbéres föld"³³

Nem csak végrendelkeztek a parasztok az urbáriális földről, hanem adták-vették: "a M. földesuraság engedelme és jóváhagyása mellett a Dónáton 4/8 urbáriális földön épült tanyámat Kánvási Tóth Ferencnek és maradékainak eladtam 1200 Ft-ért."³⁴

"Dunaháti Tóth István Dónáton 4/8 urbáialis földi tanyánkat Szilágyi Ferencnek 900 Ft-ért eladtam."³⁵

"Öt fertály úrbéres föld jutott néhai Zete János boldogult férjemre szüleiről, mely is általunk 500 Ft-on adódott el."³⁶

"1823-ban Csúcs Józseftől 1050 Ft-on vett négy fertály földet Árendás Török János, míg a dónáti oldalon 947 Ft-on Kuti Mihálynétól vett két fertály földet."³⁷

Mindezek után tegyünk egy összehasonlítást Szentés lakosságának és az általa művelt föld alakulására.

---

³⁰ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. 1830.

³¹ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. 1831.

³² Cs.m.L. Sz.L. V. 102. 1837.

³³ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. 1837.

³⁴ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. n. 1. 1834.

³⁵ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. n. 1. 1834.

³⁶ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. 1840.

³⁷ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. 1842.

A lakosság számának alakulása Szentesen ³⁸

	telkes jobbágy	házas zsellér	háztalan zsellér
1715	119	58	51
1723	386	52	-
1729	249	67	-
1737	216	35	-
1741	194	35	-
1772	508	344	296
1781	947	339	-
1794	567	529	479
1801	521	581	566
1810	497	865	520
1820	512	116	385
1828	573	182	517
1838	492	149	848
1847	534	1135	1258

c) Szőlő és mezei kert

A jobbágy-parasztság birtokában lévő szőlő és mezei kert különleges helyet foglal el. Bár a mezővárosok lakossága szinte kivétel nélkül foglalkozott szőlőtermesztéssel, Szentesen a szomszédos városokhoz viszonyítva kisebb jelentőségű volt a szőlők mennyisége. A jobbágyság vagyoni helyzetét tekintve azonban mégis jelentős szerepet játszott.

Miután dézsmát kellett fizetni a szőlő után, ezért a szőlő mennyisége már a legkorábbi összeírásokban szerepel, s így viszonylag jól tükröződik, milyen arányban növekszik a szőlő művelésére fordított terület, illetve hogyan viszonyul a szántóföld és a szőlő egymáshoz. ³⁹

³⁸ Cs.m.L. Sz.L. XV. 41. IV. 3.b. Dicalis összeírások.

³⁹ Varga János: A jobbági földbirtoklás típusai és problémái.

Telekmegosztás alakulása Szentesen⁴⁰

	1770	1780	1800	1810	1820	1830	1840	1849
1/8	228	-	-	-	-	-	-	-
2/8	123	59	45	45	33	46	72	85
3/8	57	11	10	9	13	27	52	68
4/8	43	137	157	158	166	187	185	177
5/8	28	16	15	15	28	28	34	46
6/8	11	79	85	112	114	120	94	86
7/8	4	12	14	20	22	22	31	26
1	1	71	90	95	92	100	71	56
1/8		10	9	5	9	10	14	12
2/8	4	30	32	30	33	32	32	22
3/8	1	10	8	8	7	9	10	12
4/8	1	28	26	24	25	24	14	18
5/8	1	9	5	7	6	4	6	5
6/8	-	14	22	17	14	8	8	6
7/8	-	3	4	3	4	1	-	1
2	-	9	11	13	16	8	8	8
1/8	-	1	2	1	1	1	1	2
2/8	1	5	4	3	2	2	1	1
3/8	-	-	3	1	2	2	2	2
4/8	-	-	5	7	2	2	4	2
5/8	-	1	-	3	1	-	-	1
6/8	-	6	3	4	2	2	1	2
7/8	-	-	1	1	1	-	1	-
3	-	6	5	3	1	-	2	-
4	-	3	1	2	-	-	-	1
5	-	-	2	2	-	-	-	1

A szőlőföld tulajdonjogának megítélése attól függött, hogy a parasztek urbáriális földön telepítették-e vagy irtáson. Miután a szőlő a parasztek saját munkájának eredménye, a vele való rendelkezés a belső telken épült házhoz volt hasonló, azaz a parasztság jobban tudta érvényesíteni tulajdonosi jogosítványait, mint a szántóföldek vonatkozásában. Gyakrabban találkozunk adásvételi szerződésekben szőlőfölddel, mint szántóval. "Dudás Mihály takácstól Demeter András a Hékédi szőlőből vett két pászta szőlőt 70 Ft-on."⁴¹ "Botka András céhbeli csizmadia mester Felső Szöllős Kertbe özv. Gyulai Jánosné három pászta szőlőjét 50 Ft-on megvette örök áron."⁴² "Barcza Sámuel

⁴⁰ Cs.m.L. Sz.L. XV. 41. 3.b. Dicalis összeírások.

⁴¹ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. 0.1. 1782.

⁴² Cs.m.L. Sz.L. V. 102. 0.1. 1781.

Úr, az öreg Hegyben lévő négy pásztyáni szőlőjét az gunyhóval és *veteményes kerttel* együtt örök áron eladta ör. Kotymán Ferencnek 140 Ft-on."⁴³ "Bogarasban fekvő s Kis Miklós szomszédságában lévő 8 pásztaból álló szőlőnek a M. földesuraság jóváhagyása mellett helybeli lakos Hajdú Jánosnak 950 Ft-on örök áron el és általadtam."⁴⁴

A végrendeletekben is megtalálható a szőlőről szóló intézkedés: "Vagyon Hékedén 5 pásztaból álló Szőlőm mely fiaim között egyenlően osztódjon."⁴⁵

A szerződések szövegéből kitűnik, hogy ritka kivételtől eltekintve a szőlő eladásánál vagy örökítésénél a 18. században nem hivatkoznak a földesúr jóváhagyására, ami azért jelentős, mert Szentesen a szőlőket urbáriális földön telepítették, ezért tulajdonjogi megítélése az urbáriális telek sorsában osztozott volna. Mégis a szőlőföldről szabadabban rendelkezettek a jobbágyok. Ezt a szabadságot jelzi, hogy az "ősinek" minősített szőlőföldet engedély nélkül megoszthatták az osztályos atyafiak: "Kozák Vas János és Mihály vérszerént való atyafiak, édesanyokról álló Öreghegybéli szőlőjök eránt egymásközött atyafiságosan megegyeznek eképpen: Kozák Vas Jánosnak adattassék Húsz út szőlő 3 pászta szőlőnek legkisebb pásztyájától, mely az Vas János szőlőjének lábába vagyon, és ezen 20 út szőlővel úgy megelégszik, hogy soha sem ő, sem successorai Kozák Vas Mihályon nem kereskednek."⁴⁶ Majd a 19. században ismét megjelenik ez a formula, mely a szántóföldekhez hasonlóan a szőlőföldek esetében is a földesúri tulajdonjogot igyekszik erősíteni. Ez szintén összefüggésben van a Károlyiak azon törekvésével, hogy maximálisan igyekeznek érvényesíteni tulajdonjukat. Ezt jól tükrözi az a jegyzőkönyv, ahová az adásvételi szerződéseket bevezették és uradalmi jóváhagyással látták el. Míg az 1780-as években említés sem történik a földesúri engedélyről, addig 1828-tól a következő formula olvasható a szerződések záradékaként: "Ezen adásvevésbeli kötlevel fenttartván az Uradalom jussait, úgymint a Fundusra nézve a tulajdonságot, az építésekre, javításokra vevésbeli elsőséget és az elbecsültetést, nemkülönben a vevők magszakadása esetében a III. 30. cikkelye szerinti örökösödést - végre az adózásbeli járandóságoknak megállapítását az uradalom tetszésére átaljában fenttartja."⁴⁷

Bár a szőlőföld Szentesen is befolyásolta a vagyoni viszonyok alakulását, ez nem volt olyan jelentős, mint a szomszédos mezővárosokban.

Szőlőföld alakulása Csongrád megyében (útban kifejezve)⁴⁸

	1741	1794	1801	1810	1820	1828	1840	1847
Vásárhely	604	2063	1962	1958	1793	1480	1425	1138
Szentés	215	695	710	653	556	516	166	509
Csongrád	139	1303	1101	1127	1402	900	482	814

⁴³ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. 0.1. 1783.

⁴⁴ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. n.1. 1828.

⁴⁵ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. n.1. 1803.

⁴⁶ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. n.l.

⁴⁷ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. n.l. 1828.

⁴⁸ Cs.m.L. Sz.L. XV. 41. IV. 3.b. Dicalis összeírások.

d) Jószág

A jobbágy-paraszság vagyoni helyzetét tekintve nem elhanyagolható az állatállomány sem, hiszen ez határozta meg a jobbágy gazdasági helyzetét. Ha jószágai elpusztultak, az a jobbágy tönkremenetelét jelentette, mert nem tudta megművelni a földjét, nem tudta teljesíteni terheit.⁴⁹ Nem véletlen, hogy az ingatlanok felsorolása után az örökös tulajdonában lévő állatok felsorolása következik. Ezért találunk a szentesi jobbágyok végrendeleteiben is felsorolásokat az állatokról: "Vagyon 10 jármos ökör, 17 db gulyabeli marha nagyobb-apróbb, hámos ló 5 db, méneselő 2, juh 135, sertés 16 db"⁵⁰ "Van 17 ökör, 6 ötödfű, 4 harmadfű üsző, öt rugott borjú, 4 kocsis ló, 10 méneselő ló, 2 szopós csikó, 130 db bürge, 8 sertés."⁵¹ A végrendeleteken túlmenően a dicális összeírások azok, amelyek egy-egy város tényleges állatállományát megmutatják. Miután ingóságokról szabadon végrendelezhettek a jobbágyok, ezért tulajdonukban lévő jószágokat a jobbágygazda tetszése szerint osztotta meg, örököltette vagy adta el.

Az állatállomány alakulása Szentesen⁵²

	1741	1794	1801	1810	1820	1828	1840	1847
marha	465	1210	1870	2144	1540	1378	484	372
ökör	832	1246	1222	1147	1373	902	-	-
ló	441	1576	2023	2336	2332	2255	1860	1862
juh	3148	6257	12224	8790	9365	11755	5584	1561
sertés	947	1291	1147	840	1024	332	406	356

Összegzésül megállapítható, hogy a török hódoltságot követő évtizedekben Szentes mind lakosságát, mind vagyoni javait tekintve szépen fejlődött, s ezt földesurai is támogatták. Ezzel a fejlődéssel összefüggésben jogilag is szabadabbá váltak, s különösen a belső telek és a paraszt ház az urbárium hatálybaléptetésének idejére szinte polgári tulajdonná vált. A szántóföld mindig megőrizte azt a kötöttségét, hogy a földesúr engedélyével nem lehetett megosztani vagy elidegeníteni, de ez az engedélyezési eljárás a 18. században szinte formálissá vált.

A polgárosodás útjára lépő város fejlődése megtorpan, amikor a Károlyi-család tulajdonába kerül, illetve, amikor véglegesen urbániális telkekre osztják a szántóföldet. A telkes jobbágyok száma 1780 után nem növekszik, sőt kismértékű csökkenés tapasztalható. Ezzel szemben sokkal gyorsabban növekszik a zsellérség száma; a vizsgált időszakban csaknem kétszeresére nő. Ebben a folyamatban a szépen fejlődő iparos lakosság mutat kedvező jelet, akik ugyan az adóösszeírásokban zsellérként

⁴⁹ Szabó István: A jobbágy birtoklása az örökös jobbágyság korában.

⁵⁰ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. 1823. (Mecs Balog Sámuel)

⁵¹ Cs.m.L. Sz.L. V. 102. 1804. (Piti Ferenc)

⁵² Cs.m.L. Sz.L. XV. 41. 3.b.

szerepelnek, de a polgárosuló város fejlődésében döntő jelentőséggel bírnak. A város gazdasági fejlődésének megtorpanását jelzik az állatállományt tükröző számok. Ezek tanúsága szerint a 18-19. század fordulóján élte virágkorát a város, s az 1810-es éveket követően, ha nem is rohamos, de lassú csökkenésnek lehetünk tanúi.⁵³

	jobbágy	zsellér	háztalan zsellér	kéz- műves	keres- kedő	ház	marha	ökör	ló	sertés	juh	szőlő
1723	386	52	-	-	-	-	489	483	337	504	1593	-
1729	249	67	-	2	-	-	615	872	428	-	-	-
1737	216	35	-	-	-	-	418	834	419	649	2465	-
1741	194	35	-	-	-	-	465	832	441	947	3148	215
1772	507	253	282	73	3	984	1500	2966	2051	2234	10848	1463
1776	492	452	317	70	8	1018	1680	2265	2262	3526	11647	1195
1780	758	267	-	104	-	-	1540	2857	1269	2288	10882	1325
1794	567	529	479	157	15	1171	1210	1246	1576	1291	6257	695
1801	521	581	566	162	8	1225	1870	1222	2023	1147	12226	710
1810	518	851	539	196	-	1617	2068	1030	2217	787	8257	648
1820	512	1106	385	292	26	2009	1540	1373	2332	1026	9320	556
1830	565	434	598	385	12	2114	1270	635	2023	429	8214	528
1840	514	1079	966	393	53	2140	468	301	1805	395	4940	500
1849	553	1135	1318	417	38	2276	432	285	1985	429	1684	499

A szerződések tanúsága szerint a földesúr következetesen akarta érvényesíteni tulajdonosi jogait, s a jobbágyokat, különösen a külső telek vonatkozásában *csak* használóknak, csak birtokosoknak tekintette, akiket munkájuk bérén, jutalmán kívül valóban nem illet meg semmi. A végrendeletek ugyanakkor azt bizonyítják, hogy a jobbágyokat nem lehet megakadályozni abban, hogy tulajdonuként műveljék szántójukat, hiszen Szentesen éppen ebből származott legtöbb jövedelmük, s éppen ezért igyekeztek örököseiket is megfelelő külső telekhez juttatni; még a telek megosztásának árán is. Tulajdonosi törekvésük szép példája az ideiglenes örökváltsági szerződés, amikor megkísérelték függetleníteni magukat - sajnos eredménytelenül. A végső eredmény majd 1848. után következik be.

A tulajdon- és birtokviszonyokat vizsgálva, a mezővárosi keretek között élő jobbágyparasztság a tulajdonjog teljességével rendelkezett, amit a földesúri jóváhagyás, illetve a végrendeletek kihirdetésének kötelezettsége korlátozott. Ezért mondhatjuk, hogy a város határain belül a parasztság polgárjogokat gyakorolt, amely a város közigazgatási életében is megmutatkozott.

⁵³ Cs.m.L. Sz.L. XV. 41. IV. 1.g.; IV. 1.b.; IV. 3.b.

MÁRIA HOMOKI-NAGY

GEDANKEN AUF DEN EIGENTUM- UND
BESITZVERHÄLTNIS DES "BAUERNBÜRGERS" IN DEN 18/19.
JAHRHUNDERTEN IN SZENTES

(Zusammenfassung)

Die Autorin analysiert die Eigentum- und Besitzverhältnis des Spätfeudalismus in ungarischen Oppidum. Sie beweist, das das bürgerlichen Eigentum schon in 18. Jahrhundert zwischen den Bauern erscheint. Das geteiltes Eigentum hat sich zum beschränkten Eigentum verwandelt. In der Übung der Oppidum haben die Bauern, wie Eigentümern, das Haus, den Acker, den Weingarten verkauft oder verpfunden und das Testament geschriben.

Diese Rechte sind zur Geltung im 18. Jahrhundert besser gekommen. In Szentes haben die Bauern mit seinem Grundherr den Vertrag geschließt. In diesen Vertrag ist verschiedene Abgaben beschließen worden.

Diese System sich nach 1767 geändert. In diesen zeit wurden die Durchführung das Urbariums von Maria Terézia verordnet.

Der Grundherr hat für sich die verschiedene Abgaben wieder in natura beansprucht.